

THE CONTRIBUTION OF SOCIAL REFORMERS IN THE NATION BUILDING

Editor

Dr. Gajanan L. Sodnar

Associate professor

Arts, Commerce & Science College,
Maregaon Dist. Yavatmal

EAGLE LEAP

Printers And Publisher Pvt. Ltd.

Publishing Year : Sept. 2021

PRINTING & PUBLISH

EAGLE LEAP PRINTER'S AND PUBLISHER PVT. LTD.

Office No. 28, Vishal residency,
Kasarwadi Pune - 411034

Contact : 7083766990 / 8600071634

Email : eagleleap.pp@mail.com

Publisher

Eagle Leap Printers & Publisher Pvt.ltd

ISBN : 978-81-951599-6-3

PUBLISHING DATE : 05/09/2021

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form on by an electronic or mechanical means, including information storage and retrieval systems, without permission in writing from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review.

INDEX

अ.क्र.	लेखक	विषय	पा.क्र.
१	प्रा. डॉ. जगदीश घन:शाम खरात.	कों. श्रीपाद अमृत डांगे व्यक्ती व कार्य	5
२	डॉ. तळणीकर एस. जी.	सामाजिक सुधारणा आणि भुदान अंदोलन	11
३	गजानन भिकाजी फुलसावंगे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व कामगार चळवळ	20
४	प्रा. किशन काशीनाथ घोरे	आदिवासी स्त्री आणि आरोग्य	27
५	प्रा. हंबीर राजू मारोती	राष्ट्र उभारणीत छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य	35
६	प्रा. सुरेश जे भालेराव	राजर्षी शाहू महाराजांचे स्त्रीविषयक काय	40
७	प्रा. कांचन नारायणराव घोटकेकर	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची सामाजिक चळवळ	44
८	प्रा. डॉ. आर. एम. सरपाते	आदिम समाजाच्या विकासात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका	53
९	प्रा. डॉ. शिवदास वि. शिंदे	राष्ट्रनिर्मातीमध्ये संगीताचे योगदान	60
१०	प्रा. आर. वी. वाघ	गांधीवादी नेतृत्व आचार्य जे.बी. कृपलानी	62
११	प्रा. डॉ. सिध्दराम किशनराव मुंडे	तुकाराम महाराजाची विठ्ठलभक्ती आणि समाज सुधारणा	66
१२	डॉ. जगदीश दयासागर हेंडवे	प्रार्थना समाजाची कामगिरी	72
१३	प्रा. डॉ. सिध्दार्थ शिवाजी वाठारे	शेतकरी व शेतमजुराचे कैवरी - डॉ. आंबेडकर	78
१४	प्रा. डॉ. जगदीश घन:शाम खरात	शहीद भगतसिंग भारतीय इतिहासातील एक झंझावात	82
१५	प्रा. डॉ. प्रविण कुलकर्णी	राष्ट्र उभारणीमध्ये श्रमिक महिलांचे योगदान	87
१६	प्रा. डॉ. राजेश चवरे	वैचारिक लोकराज्यातील लोकराजे 'बाबासाहेब'	91
१७	Dr. Vibha C. Ghodkhande	सावित्रीबाई फुले	99
१८	प्रा. डॉ. कुंभारकर के. जी.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक लोकशाहीसंबंधी विचार	103
१९	प्रा. डॉ. आर. यु. हिरे	स्त्री जातीचे उध्दारक : महर्षी कर्वे	110
२०	प्रा. डॉ. मिनाक्षी कांबळे	अस्पृश्यतेचे उच्चाटन करण्याचे काम	113
२१	प्रा. डॉ. शंकर हणमंतराव कल्याणे	महात्मा जोतीराव फुले यांचा शेती आणि शेतकरीविषयक विचार	116
२२	प्रा. डॉ. श्रीराम कि. खाडे	सामाजिक क्रांतीच्या प्रणेत्या: सावित्रीबाई फुले	123
२३	प्रा.डॉ. श्रीनिवास एन. पिलगुलवार	'सुधारकाचार्य' गोपाळ गणेश आगरकर यांचे सामाजिक विचार व विचारांची प्रासंगिकता	128

Author

डॉ. श्रीनिवास एन. पिलगुलवार
समाजशास्त्र विभाग आमूख
लोकमान्य महाविद्यालय वरोरा, जि. चंद्रपूर
मो. 9850387276

प्रस्तावना:—

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात आधुनिक भारताच्या जडणघडणीचा पाया भारतातील ज्या समाजसुधारकांनी घातला त्यात अग्रगण्य स्थानी गोपाळ गणेश आगरकर यांनाच पाहावे लागले. ज्या काळात देशात परकीय सत्तेच्या विरोधात जनभावना निर्माण करून स्वराज्य स्थापन करण्याचा लढा येथील अनेक समाजसुधारक व राजकीय नेतृत्वांतर्फे दिला जात होता, त्याच काळात भारतीय समाजामध्ये निहित असणाऱ्या अनिष्ट प्रथा, परंपरा, समस्या यांच्या विरोधातील लढा उभा करण्यात आगरकरांची भूमिका महत्वाची होती. आधुनिक भारताच्या व महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत ज्यांनी महत्वाचे वैचारिक व बूद्धीवादी योगदान दिले त्यामध्ये आगरकर यांचे योगदान अतिशय महत्त्वपूर्ण होते. गोपाळ गणेश आगरकर हे प्रखर वस्तुनिष्ठवादी, ध्येयवादी, बुद्धीप्रमाण्यवादी, विज्ञानवादी समाजसुधारक आणि राष्ट्रभक्त होते. आपल्या संपूर्ण आयुष्यात सुधारणावादी विचारांचा पाठपूरावा करणारे विचारक व ‘सुधारणाचार्य’ म्हणून आगरकरांना ओळखले जाते. स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात भारतात आगरकरांच्या विचारातून पुरोगामी नवमतवादाचे एक पर्व या देशात उभे राहिलेले आपणास दिसून येते. प्रस्थापित असणारी समाजव्यवस्था व त्या समाजव्यवस्थेत स्थित असणारी संस्कृती ही समाजातील काही घटकांवर अन्याय करणारी असेल तर, अशा समाजव्यवस्थेत मूलगामी परिवर्तन घडवून आणण्याची उमेद बाळगणारे एक क्रांतीकारक विचारक म्हणून आगरकरांकडे संबंध देश पाहत होता. ब्रिटिशांच्या जोखडातून भारताला मुक्त करून स्वकीयांची राजसत्ता स्थापण्यासाठी प्रथम राजकीय सुधारणा देशात करणे आवश्यक आहे, असे विचार मांडणाऱ्या आपल्या परम मित्रांचा म्हणजेच लोकमान्य टिळकांचा सामाजिक सुधारणेसाठी वैचारिक विरोध करणारे विचारवंत म्हणून आगरकरांकडे पाहिले जाते. “गोपाळ गणेश आगरकर” हे भौतिकता—ऐहिकता, बूद्धिप्रमाण्य, व्यक्तिस्वातंत्र्य या आधुनिक तत्वांना प्रमाण मानून सामाजिक सुधारणांचा पाठपूरावा करणारे समाजसुधारक होते. विशेषतः महाराष्ट्रातील समाजपरिवर्तनाच्या प्रक्रियेला विवेकाचे, बूद्धिप्रमाण्याचे व व्यक्तिस्वातंत्र्याचे अधिष्ठान देऊन परिवर्तनाचे विज्ञाननीष्ठ तत्वज्ञान निर्माण करण्याचे श्रेय गोपाळ गणेश आगरकरांकडे जाते. (श्रीगीरे: २०२०: पृ. क्र. ०५) आगरकर हे समाजशास्त्राचे गाढे

अभ्यासक होते. त्यांच्यावर हर्बट स्पेन्सर, जेरेमी बेंथम, ऑगस्ट कॉम्ट इविचारवंतांच्या विचारांचा प्रभाव होता. अशा समाज सुधारकांच्या विचार आणि कार्याचा आढावा प्रस्तुत प्रकरणात घेण्यात आला आहे. भारताच्या स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्त आगरकरांच्या विचाराची प्रासंगिकता आजही देशात स्थित सामाजिक समस्यांच्या निर्मूलनासाठी व सामाजिक सुधारणासाठी आहे का? हे पाहणे अतिशय आवश्यक आहे. त्यासाठीच हे प्रकरण लिहिण्याचा प्रपंच करण्यात आला आहे. आगरकरांचे जीवनचरित्र (१४जुलै-१८५६ - १७जून-१८९५) 'गोपाळ गणेश आगरकर यांचा जन्म सातारा जिल्हयातील टेंभू या लहान खेड्यात १४ जुलै १८५६ रोजी झाला. टेंभू हे गाव कऱ्हाडपासून तीन मैल अंतरावर कृष्णा नदीच्या तीरावर आहे. आगरकरांच्या जन्मावेळीच घरात अत्यंत दारिद्र्याची परिस्थिती होती. गोपाळराव आगरकरांना दोन भाऊ आणि तीन बहिणी होत्या. आगरकरांच्या मामाच्या घराची (सदाशिवराव भागवत) परिस्थिती ठिक होती.' (गर्गें:२००९:पृ.क्र.२४) आगरकरांचे प्रारंभिक शिक्षण कऱ्हाड येथे झाले. आगरकरांचे मामा सदाशिवराव भागवत हे वकील होते. त्यांनी आपला वकीलीचा व्यवसाय अकोला येथे सुरू केला होता. मामाच्या घरी राहून अकोला येथून आगरकरांनी मॅट्रिकची परिक्षा उत्तीर्ण केली. पूढे ते पूणे येथे आले व त्यांनी डेक्कन कॉलेजात प्रवेश घेऊन इ.स.१८७८ मध्ये बी. ए. ची पदवी संपादन केली. याचवेळी त्यांना दम्याचा आजार जडला. दरम्यानच्या काळात लोकमान्य टिळकांशी त्यांचा स्नेह वाढला. इ.स. १८८१ मध्ये ते इतिहास व तत्वज्ञान घेऊन एम. ए. झाले. विद्यार्थी अवस्थेत निबंध स्पर्धेत बक्षिसे मिळवून आणि 'वऱ्हाड समाचार' मध्ये नियमित लेख लिहून आणि शिष्यवृत्ती प्राप्त करून त्यांनी उपजीविका भागविली. त्यांनी पूण्यातील न्यू इंग्लिश स्कूलमध्ये शिक्षकाची नोकरी पत्कारली. पूढे ते पूणे येथील फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये प्राध्यापक झाले. त्यांनी समग्र भारतातील प्रतिष्ठित पत्रकार, संपादक, विचारवंत व समाज सुधारक म्हणून आपले आयुष्य समाजसेवेत घातले. इ.स. १७ जून १८९५ मध्ये वयाच्या अगदी ३९ व्या वर्षी त्यांचा मृत्यू झाला." (कठारे:२०१४: पृ.क्र. १०५)

• आगरकरांचे सामाजिक विचार:—

गोपाळ गणेश आगरकर हे स्वातंत्र्यपूर्व काळातील समाजसुधारक होते असे म्हणण्यापूर्वी असे म्हणावे लागले की ते मूलतः पत्रकार, संपादक व लेखक होते. पत्रकारीतेच्या माध्यमातून त्यांनी आपले सामाजिक विचार स्पष्ट केले आहेत. सुरूवातीच्या काळात 'केसरी' साप्ताहिकेतून आपले विचार प्रगट करण्याचे काम केले. 'केसरीचे' संपादकत्व आगरकर यांनी जवळपास ७ वर्षे (४ जानेवारी १८८१ ते १८८७) सांभाळले. १८८४ मध्ये आगरकर व लोकमान्य टिळक यांच्यात वैचारीक मतभेद होण्यास सुरूवात झाली होती. यांच्या दोघांमधील वैचारीक मतभेद विकोपाला गेल्यामुळे १८८७ साली आगरकरांनी 'केसरी' च्या संपादक पदाचा राजीनामा दिला. लोकमान्य टिळकांसोबत आगरकरांचा वाद होण्याचे मुख्य कारण म्हणजे आगरकर सामाजिक सुधारणांसाठी आग्रही होते. तर लोकमान्य टिळकांना अगोदर राजकीय सुधारणा हव्या होत्या. दोघांमध्ये सुरूवाती पासूनच वैचारीक मतभेद होते. परंतु दोघेही "वादे वादे जायते तत्वबोध" या उक्तीप्रमाणे चालत होते परंतु संबंधात दुरावा आला

आणि त्यानंतर आगरकरांनी १८८८ साली स्वतःचे 'सुधारक' हे स्वतंत्र नवे साप्ताहिक सुरू केले. "आगरकरांनी 'सुधारक' साप्ताहिक काढण्याचा निर्धार केला तो केवळ केसरी साप्ताहिकाला प्रतिस्पर्धी साप्ताहिक असले पाहिजे अशा हेतूने नव्हे तर सामाजिक सुधारणांचा विचार आपल्या ईच्छेप्रमाणे आणि स्वतंत्र वृत्तीने समाजापूढे मांडता यावा ही त्यामागे त्यांची दृष्टी होती. विचारप्रबोधनाचे व आपले सामाजिक विचार मांडण्याचे प्रभावी साधन म्हणून 'सुधारकांचा' जन्म झाला. 'इष्ट असेल ते बोलणार आणि साध्य असेल ते करणार' अशा खणखणीत शब्दात त्यांनी 'सुधारक' साप्ताहिकाची ध्येयधारणा निश्चित शब्दात व्यक्त केली आणि शेवटपर्यंत त्याच निर्धाराने सुधारकाचे संपादन केले. (गर्गें:२००९:पृ.क्र.७०)

"कोणत्याही समाजसुधारकाला त्याच्या आजूबाजूला सुरू असलेले सामाजिक व्यवहार मान्य नसतात. सुधारकाला अनेक सामाजिक, धार्मिक रूढी मान्य नसतात. त्याला समाजात प्रभावी असलेल्या अंधश्रद्धा मान्य नसतात. तो बुद्धीप्रामाण्यवादाची कास धरत अशा कालबाहय धर्मश्रद्धा, सामाजिक रूढीविरुद्ध बंड करतो. आगरकर या एकूण प्रक्रियेला अपवाद नव्हते." (कोल्हे:२०१०:पृ.क्र.९१).

भारतात १८८३ मध्ये अशी प्रथा होती की, स्त्रिला मासिक धर्म सुरू झाल्यानंतर तिची मिरवणूक काढण्यात येत असे त्यास 'न्हाणवली' असे म्हणत असत. या प्रथेच्या विरोधात चार लेख लिहून आगरकर यांनी आपले स्त्रियांच्या उधारांविषयीचे विचार स्पष्ट केले आहेत. आगरकरांना हिंदू धर्माचा तिरस्कार वाटत नव्हता पण धार्मिक श्रद्धांच्या नावावर हिंदू धर्मात ज्या अंधश्रद्धा निर्माण झाल्या आहेत त्या माध्यमातून प्रस्थापित झालेल्या अनिष्ट रूढी व प्रथांचा प्रचंड तिरस्कार होता. आगरकर धार्मिक कर्मकांडाच्या विरोधात होते, ते अज्ञेयवादी होते. आगरकर म्हणतात, आपल्या समाजात धर्म सुधारणा व्हायच्या असतील, पुरोगामी मुख्य रूजवायची असतील, विज्ञानवाद व बुद्धीप्रामाण्यवादाचा प्रचार—प्रसार करायचा असेल तर आपल्या समाजातील लोकांच्या समाजमनावर जो धर्माचा अतिरेकी पगडा आहे तो नाहीसा करावा लागले. ही जाणीव आगरकरांना असल्यामुळे त्यांनी हिंदू धर्मात प्रचलित असलेल्या केशवपण, न्हाणवली, बालविवाह, विधवांच्या पुनर्विवाहास विरोध, स्त्री शिक्षणास विरोध, जाती भेद इ. सारख्या कूप्रथांवर टिका केली आहे. परंतू ते मार्क्ससारखे धर्माशी शत्रूत्व करणारे नव्हते आगरकर नेहमी म्हणायचे की, समाजहिताच्या कसोटीवर जे विचार उपयुक्त ठरतील त्याचा स्वीकार केला पाहिजे. आणि जे टिकू शकणार नाहीत त्यांचा कठोरपणे त्यागही केला पाहिजे. आगरकरांनी महिलांच्या सक्षमीकरणाविषयी व त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्याय आणि अत्याचाराच्या विरोधात आपले विचार प्रभावीपणे मांडले आहेत. आगरकरांच्या काळात भारतीय समाजात बालविवाहाची पध्दत प्रचलित होती. अशा अनिष्ट प्रथांच्या माध्यमातून स्त्रियांवर अन्याय होत आहे. असे ते म्हणतात. त्यांच्या मते, स्त्रिचा लहान वयात विवाह झाल्यामुळे तीला पूढील काळात बालसंगोपण आणि संसार चालविणे शक्य होणार नाही. आगरकर जरठ विवाहाच्या पध्दतीला कडाडून विरोध करतात. ५० ते ६० वर्षांच्या पुरूषाचा विवाह ११ ते १२ वर्षांच्या मूलीसोबत लावून दिल्या जात होता यातून महिलांचे शोषण होत होते. याचा विरोध आगरकरांनी केला होता. आगरकरांनी हिंदू धर्मातील विधवा स्त्रिच्या पुनर्विवाहास मान्यता देण्यात यावी याचा पुरस्कार केला होता. पतीच्या निधनानंतर स्त्रिचे आयुष्य.

दुःख मय होते. तीचे पूढील आयूष्य सुखमय व्हावे यासाठी त्यांनी पूनर्विवाहाच्या पध्दतीस पाठींबा दिला होता. स्त्रियांना पूरूषाप्रमाणे शिक्षण द्यावे याचा आग्रह आगरकरांनी केला होता. समाजाच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी स्त्री-पूरूषांना समान पातळीवर शिक्षण देण्यात यावे याचा आग्रह आगरकरांनी केला होता. भारतातील वाढत्या लोकसंख्येवर नियंत्रण प्रस्थापित व्हावे यासाठी त्यांनी संतती नियमन ही काळाची गरज आहे, असे म्हटले होते. संतती प्रजोत्पादनात स्त्रियांच्या ईच्छांचा आदर केला जात नाही, तसे होता कामा नये असे आगरकर म्हणतात. आगरकर यांनी व्यसनमूक्ती साठी प्रयत्न केलेले आहेत. त्यांनी व्यसनमूक्तीच्या विरोधात लोकजागृती करण्यासाठी 'दारूबाजी' या लेखात दारू पिण्यामूळे होणाऱ्या दूषरिणामांची चर्चा केली आहे.

आगरकर आपले विचार व्यक्त करतांना त्यांनी भारतीय समाजातील जातीय विषमता किंवा जातीभेदाची समस्या यावर आपले प्रखर विचार व्यक्त केले आहेत. ते म्हणतात, "जातीभेदामूळे समाजाचे आणि देशाचेही अनेक प्रकारांनी नुकसान झाले आहे. जातीमूळे आपला देशाभिमान संकुचित झाला आहे. जातीमूळे ज्ञान, कला, शास्त्र वैगरे जेथल्या तेथे कोंडल्यासारखी झाली आहेत. जातीमूळे धर्म विचारात व आचारात मतभेद उत्पन्न होऊन ती परस्पर वैरास, छळास आणि मत्सरास कारण झाली आहेत. जातीमूळे अन्न व्यवहार, विवाह वैगरेच्या संबंधाने अनेक गैरसोयी निर्माण झाल्या आहेत असे ते म्हणतात." (गर्गे: २००९: पृ. क्र. ९७) भारतामध्ये निर्माण झालेल्या जातीय भेदाच्या स्थितीमूळे मानवामधील भूतदया, बंधूता, उदारवृत्ती, परोपकाराची वृत्ती, इतरांना मदत करण्याची भावना इ. चा अभाव केवळ वाढत जाणाऱ्या जातीय विषमतेचाच परिणाम आहे असे आगरकर म्हणतात.

• आगरकरांच्या सामाजिक विचारांची प्रासंगिकता:—

भारत आज स्वातंत्र्याची ७५ वर्षे पूर्ण करित आहे. हे वर्ष भारतीय स्वातंत्र्याचे अमृत महोत्सवी वर्ष म्हणून संपूर्ण भारतभर उत्साहाने आणि नाविण्यपूर्ण उपक्रमांचे आयोजन करून सर्व भारतीयांने साजरे करावे असे भावनिक आव्हान देशाचे पंतप्रधान माननीय श्री नरेंद्रजी मोदी यांनी केले आहे. आज आम्हाला स्वातंत्र्य प्राप्त करून ७५ वर्षे झालेत तरी सूध्दा आजही आपल्या देशात अनेक अनिष्ट रूढी, विचार, परंपरा यांचे अस्तित्व कमजोर न होता त्या अधिक घट्टपणे समाजात रोवल्या जात आहेत. अशा समस्यांकडे अधिक लक्ष देऊन त्यात मूलगामी परिवर्तन घडवून आणणे आवश्यक आहे. आज आम्ही स्वातंत्र्याचे अमृत महोत्सवी वर्ष साजरे जरी करित असलो तरी स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात ज्या समस्या आमच्यापूढे होत्या त्याच समस्या व काही प्रमाणात तशीच परिस्थिती आजही भारतात काही सामाजिक समस्यांचा बाबतीत कायम दिसून येते. तेंव्हा अशा वेळी त्या काळात ज्या समाजसुधारकांनी सुधारणावादी विचार मांडले त्यांच्या विचारांची प्रासंगिकता आजही आपणास दिसून येते का? हे पाहणे क्रमप्राप्त ठरते. अशा समाजसुधारकांपैकी एक सुधारक म्हणजे गोपाळ गणेश आगरकर हे होत. गोपाळ गणेश आगरकर यांनी समाजाच्या विविध घटकांचा अभ्यास करून जे विवेचन केले होते ते त्यांचे विचार आजही प्रासंगिक असल्याचे आपणास दिसून येतात. आज सद्यस्थितीत भारतात धार्मिक असामंजस्याच्या स्थितीमूळे अनेकदा सांप्रदायिक तणाव

वाढत जाऊन कधी-कधी याचे पर्यावसान धार्मिक दंगलीमध्ये होते. अशा धार्मिक दंगली घडून येण्यामागची मुळ कारणे 'स्वधर्मश्रेष्ठतावाद' दिसून येतो. अशा धार्मिक उन्मादाच्या परिस्थितीमुळे देशाच्या विकासात अडथळे निर्माण होतात असे मत आगरकर मांडतात. समान हक्क आणि संधीची समानता याबाबत आगरकरांनी केलेले विवेचन आजही भारतीय समाजासाठी प्रासंगिक आहे. ते असे म्हणतात, "सामाजिक समता हा जीवननिष्ठेचा महत्वाचा भाग आहे. अनेकदा असे म्हटले जाते की, भोवतालच्या निसर्गातच विषमता भरलेली आहे. सर्व माणसे सारखी नसतात अशा स्थितीत समतेचा आग्रह कशासाठी करावा, परंतू निसर्गातील विषमता आणि माणसाने निर्माण केलेली विषमता या दोन वेग-वेगळ्या कल्पना आहेत. निसर्गातील विषमता ही प्रामुख्याने विविधतेच्या स्वरूपात समजून घेतली पाहिजे. पण समाजातील विषमता मात्र मनूष्यानेच निर्माण केलेली आहे. म्हणून ती नाहीशी करणे ही मनूष्याच्याच हाती असते. 'तरूण सुशिक्षितांस विज्ञापना' या निबंधात आगरकर म्हणतात, समतेचे तत्व आपण अंगिकारले म्हणजे, सर्व माणसे सारख्या गुणवत्तेची होतील किंवा त्यांना सारखी जीवनसमृद्धी लाभेल असे नाही. 'समता' याचा अर्थ सर्वांना समान हक्क आणि समान संधी देणे होय. त्यामुळेच परंपरागत सामाजिक विषमता नष्ट होईल, असे आगरकर म्हणतात." (श्रीगीरे: २०२०: पृ. क्र. १७४) त्यांच्या अशा विचारातूनच त्यांच्या विचाराची प्रासंगिकता स्पष्ट होते.

गोपाळ गणेश आगरकर हे व्यक्तीस्वातंत्र्याचा पूरस्कार करणारे तटस्थ पत्रकार होते कोणत्याही राजसत्तेत व्यक्तीला आपले विचार प्रगट करण्याची, आपल्या विचारांचा अविष्कार करण्याची संधी कूटेही संकोच न करता मिळाली पाहिजे. असे मत आगरकर व्यक्त करतात. परंतू सद्यकालीन भारतात राजसत्तेच्या विरोधातील व्यक्तींचा आवाज व मते ही वेग-वेगळ्या प्रकारे दबाव टाकून दाबविण्याचा प्रयत्न होत आहे. हे काम वेग-वेगळ्या राज्यसरकारे आणि केंद्रिय राजसत्तेद्वारे सूद्धा आपल्या सत्तेच्या बळावर होत असते. तसेच सत्तेवर येणारे प्रत्येक सरकारे हे करीत असतात असा देशाचा एकूणच आपणास इतिहास पहायला मिळतो. पूढे आगरकर असेही म्हणतात की, व्यक्ती स्वातंत्र्याचा उपयोग स्वैराचारासाठी होत नाही कामा नये. अनेकदा समाजातील काही लोक सामाजिकहित-अहिताचा विचार न करता, नैतिकतेची बंधने न पाळता उथळपणे स्वैराचारी बनून व्यक्ती स्वातंत्र्याचा उपयोग घेतात. यामुळे समाजात अनेक समस्या निर्माण होतात. त्यामुळे लोकांनी व्यक्ती स्वातंत्र्य म्हणजे स्वैराचार असे वर्तन करू नये असे विचार आगरकर व्यक्त करतात. आगरकर यांनी स्वातंत्र्य आणि स्वैराचार यातील भेद धार्मिक शब्दांत व्यक्त केला आहे. त्यांच्या मते, व्यक्तीने समाजाचे अहित न करता स्वतःच्या ईच्छेप्रमाणे केलेले वर्तन त्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यात बसू शकते परंतू समाजाला घातक होईल असे वर्तन मात्र स्वैराचार समजावा. त्यांच्या या विचाराची प्रासंगिकता आजही भारतीय समाजात दिसून येते.

आगरकर हे विवेकवादी विज्ञाननिष्ठा बाळगणारे त्या काळातील अग्रगण्य समाजसुधारक होते. "बाबा वाक्य प्रमाणं" मानणाऱ्या लोकांपैकी ते नव्हते. त्यांनी विवेकनिष्ठ भौतिकवादाचा स्वीकार केला होता. व्यक्तीस प्रत्यक्ष निरीक्षणाने, अनुभवाने, प्रयोगाने मनूष्याच्या बुद्धीस जे आकलन होऊ शकते. अशाच गोष्टीस

प्रमाण मानण्यात यावे याचा आग्रह आगरकर करतात. असेच उद्दिष्ट्य स्वातंत्र्य भारताच्या भारतीय संविधानाने निर्धारित केले आहे. विवेकवादी व विज्ञाननिष्ठ समाज निर्माण करणे हे सर्व भारतीयांचे आज कर्तव्य बनले आहे. यातच आगरकरांच्या चिचारांची प्रासंगिकता दिसून येते.

सारांश:

आगरकरांनी मांडलेले जे सामाजिक विचार आहेत त्यामध्ये, महिलांच्या सक्षमीकरण विषयक विचार, अंधश्रद्धाचे समाजावरील वाढते प्राबल्य, स्त्री-पुरुषांना समान शिक्षण, जातीय विषमता किंवा जातीभेद इ. सारख्या तत्कालीन सामाजिक समस्याविषयी मांडलेले विचार व त्या समस्यांच्या निर्मूलनार्थ व्यक्त केलेले विचार याची प्रासंगिकता स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी वर्षानिमित्ताने आपणास करावी लागत आहे. यातच आगरकरांच्या विचारांची महानता आपणास दिसून येते

संदर्भ ग्रंथ:

श्रीगीरे,बी. (२०२०). गोपाळ गणेश आगरकरांच्या सामाजिक व राजकीय विचारांची प्रासंगिकता: एक अभ्यास.(पीएच.डी. अप्रकाशित शोध प्रबंध.) स्वा.रा. ती.म. नांदेड

गर्गे,स.मा. (२००९). गोपाळ गणेश आगरकर. नवी दिल्ली, नॅशनल बूक ट्रस्ट ऑफ इंडिया

कठारे,अ. (२०१४). महाराष्ट्रातील समाजसुधारक. औरंगाबाद, विद्या बूक्स पब्लिशर्सकोल्हे,अ. (२०१०). 'सुधारक'कर्ते गोपाळ गणेश आगरकर. पूणे, श्री ग धर्व-वेद प्रकाशन

प्रधान,ग.प. (१९६०). आगरकर लेख संग्रह (संपा.). दिल्ली, साहित्य अकादमी.

खांडेकर,वि.स. (१९५१). आगरकर व्यक्ती आणि विचार. पूणे, देशमुख अँड कंपनी (तृतीय आवृत्ती)